

LA METEOROLOXÍA POPULAR N'ASTURIES
El tiempu a lo llargo l'añu

R. FERNÁNDEZ¹
I. DEPARTAMENTU METEOROLOXÍA SABENCIA

«EL TIEMPU A LO LLARGO L'AÑU»

Yá suxerimos que la idea de que'l tiempu fai un ciclu tien raigones na cultura tradicional, y en parte ye asina, sicasí esta idea trespasó les llendes de la observación empírica, y acoplóse al macrociclu del calendariu añal de la cultura agraria (González-Quevedo, 2002), que garra caúna de les estayes de semu, cultivu y collecha, afitaes por fiestes y ritos de pasu.

Lo mesmo que se faen de forma inamovible les llabores y ritos del ciclu añal, considérase que'l tiempu atmosféricu se comporta de la mesma forma, independientemente de les carauterístiques climátiques llocales o los cambeos interañales, y por ello ta pervencyáu al ciclu xeneral.

La posición de la Tierra respeuto al Sol ye la responsable d'esos regularidaes cíclicas, tanto les meteorolóxicas como culturales, caminando les dos de la mano a lo llargo l'añu oficial. Vamos a esgranar, mes a mes, esti, pa ver cuáles son les carauterístiques meteorolóxicas observaes y que más rescampen na cultura tradicional.

Lo que vamos ver ye cómo la xente asturiano de l'aldea (nel sen xeográficu, d'entornu rural) cuntaba que tenía que ser el tiempu, y en munchos casos, más qu'augurios son deseos de cómo tien que venir. Pa ello vamos valinos del refraneru¹, y los testimonios que fuimos esbillando calegando n'Asturies.

¹ Mentantu nun se diga lo contrario los refranes tán tomaos de los refraneros de los que se da cuenta na estaya de bibliografía, el restu tán recoyíos por nós. Na estaya d'informantes indícase la fonte.

Xineru

Xineru, xunto con avientu, ye'l mes más iverniegu por mor de les poques hores d'insolación, diz l'adaxu, recordando'l llargor de les sos nueches que:

Les nueches de xineru, vas tres veces a conceyu

Les nueches de xineru, van siete veces a conceyu

Ye un mes de poca actividá agrícola, o polo menos non tan fuerte, y les llabores son d'igua y preparación del siguiente ciclu agrícola, ya que tamos no cabero d'él, nes esperes d'un nuevu entamu, polo que les reserves tán yá peramenorgaes:

Acábase l'borru y nun s'acaba xineru

Una de les constantes de xineru ye que venga con mal temperu, fríu y ñeve, entá güei ye lo s'espera d'esti mes:

En xineru cuaya l'agua en puchiru

En xineru la ñeve en bragueru

Lo contrariu ye aberrante, y repercute de forma negativa nel bon funcionamientu del ciclu:

Al bon xineru da-y fueu

Bon xineru quemalu

Bon xineru, mal iviernu

Los efeutos que fechos pol mal tiempu de xineru son consideraos como bonos, dando-y importancia a los sos efeutos:

A estibada de xeneiro, vale úa cuitada al eiro

A neve de xeneiro e igual que o cuito de carneiro Agua de xineru, fai payeru

Les xelaes de eneru son buenes pal terrenu

Xineiro moyado, bon pra'l terreno y pra'l ganado

Febreru

Anque los díes entamen a medrar n'avientu, cola entrada del iviernu, en febreru ye cuando los díes entamen a ser lo bastante llargos pa que lo sos efeutos entamen a sintise:

A mediaos de febreru l'abeya al salgueru

y la oveya al regueru

En febreru entra'l sol en cada regueru

En febreru pues echar el xatu al regueru

En febreru busca la sombra'l perru

Ye un mes de preparativos pal nuevu añu agrícola, qu'empecipia na fiesta d'antroxu, quiciabes por ello, y al contrario de lo qu'asocedía en xineru, los acontecimientos meteorolóxicos nun son consideraos tan bonos. Rescampala lo cambiante de les condiciones meteorolóxicques con fuertes cambeos d'un día pa otru:

Febreiro é corto, un día pior que outro

Febriru'l curtiu, un día peor que utru

tiró la madre riu abaxo, y buscola riu arriba

Febreiro, febreraes

La idea de ciclu ye zarrada, y cada parte ye independiente de la otra; dalgo que quedó grabáu al asimilar el calendariu actual, y asina cuando fina un mes failo en tolos sentíos, tamién nel aspectu de les carauterístiques asumíes como propies d'esi mes. Siguiendo esta idea, y teniendo en cuenta que febreru ye'l mes más curtiu, los sos efeutos, anque dañinos, nun faen grandes estragos.

Un cuentu popular, que recoyimos en Ricovu (Pravia) d'Olvido Martínez Inclán, diz lo que dixo una vieya que tenía brenca coles inclemencies d'un temporal de febreru: *-Febreirín, por malu que seas, yes piquiñín.*

Otru refrán va más p'allá:

Si febreiro rabón tuviera cuatro díes más, nun quedaba can, nin gato, nin rato nel furaco, nin cornas de carneiro, ni oreyas al pigureiro

Anque, la bonanza meteorolóxica que yá asoma quita-y pesu a los efeutos de los revires del tiempu febreriegu:

A mediaos de febreru asómate al miraeru: si el ri tu llora, y el llora tu ri

Coles xelaes de febreru, pago yo lo que debo

Febreiru freba da: al empezar ou al acabar el lo dirá

(Tinéu)

Marzu

Ye'l mes de pasu ente l'iviernu y la primavera, carauterizáu, como los otros meses primaverales, por un tiempu atmosféricu inestable:

En marzu, a la mañana mata la oveya, y a la tardi enxuga-y la pelleya

En marzu pela mañana encama l'abeja, y pela tarde muerre la oveya

Marzo marzagán, polla mañana enxama o abeya, y polla tarde morre a oveya

Marzu engañador un día malu, y otru peor

Marzu marciador, mátales l'agua y agüeyales el sol

Marzu marciador, de nueche mates y de día saques el sol

Los paisanos resabien d'esi calter camudable, y acháquen-y efeutos negativos. Dellos informantes entrevistaos porfien que'l sol de marzu, depués d'una lluvia ye perdañín pal terrén. Tamién el refraneru porfía nello:

El sol de marzu fiere como un mazu

Sol marzalínu nun fai bon amigu

En marzu l'agua quema la tierra

Una constante qu'atopamos en tolos informantes ye qu'a lo llargo'l mes, les condiciones pueden tornar en gafura, con gafos cambeos a tiempu ivernal. Esta idea queda ilustrada cola hestoria que da continuidá a la cuntada nel mes de febreru, na que la vieya diz a marzu, a nun tris de finar: *-Marzu nun me das mieu. A lo que marzu retruca: - Cuatro díes que me queden, y cuatro que m'empresta abril, teo facete quemar hasta la puerta la cubil.*

Abril

Ye un mes odiáu meteorolóxicamente falando n'aldea asturiana.

Abril de cien en cien habías de venir

Abril malu ye, de principio a fin

Abril col rau suel ferir, al entrar y el salir

Abril siempre fue vil, si non al entrar al salir, y si non al mediar pa nun mentir

El mal tiempu d'abril puede ser por secu o por húmedu:

Abril o lleva les puentes o seca les fuentes

Los informantes cuentan que les "seques" d'abril son dures, y perdañines pa la collecha: "Cuando da-y por venir seco, non llueve en tol mes, y eso pa les patates..." (Ángel López, Molleda).

El refraneru afirma:

Abril a les piedras fai freír

Seca d'abril ye mala de cubrir

Sicasí, si por una cosa ye conocíu abril ye poles sos lluvies abundantes, anque según el refrán de poca entidá:

N'abril agües mil, y toes xuntes nun caben nun candil

Les lluvies d'esti mes, según cuentan (Jesús Fernández, Fomermeya (Llaviana), José Ramón Álvarez, Baselgas (Grau)), lleguen en forma de xarabatos o xarazaes: lluvies intermitentes intercalaes ente clariones, y que vienen acompañaos de vientu del oeste:

Nun pasarás un mes d'abril ensin recoyer xarazos mil

Los xarabatos d'abril unos ir y otros venir

Les xarazaes d'abril maten la gocha na cubil

Torbellinos d'abril, unos ir y otros venir

Dellos llabradores son especialmente afechiscaos a la hora d'augurar el tiempu a curtiu plazu. Ángel López, Molleda (Corvera), tomaba como referencia la posición de les ñubes cumuliformes d'abril (productores de "xarabatos") pa dir segar la "vianda".

N'abril nun son frecuentes les nevaes, pero nun son rares, aunque polo avanzaos de la estación son mal recibíos:

El que n'abril vio ñevar creyó que nunca diba parar
(Sánchez, 2002)

Mayu

Esti mes ye perasemeyáu al anterior, aunque los sos efeutos son tomaos como beneficiosos pa la collecha:

Agua de mayu, pan para todo el año
Anga de mayo, pan para todo o ano (A Veiga)
Mayu caliente y moyáu, muchos bienes de cuntao

Y ye que los díes típicos de mayu, nos que llueve y dempués sal el sol son consideraos como “díes criadores”, nos que la vexetación espoxiga más rápido:

Mayu me mueya, mayu m' enxuga, y traime la buenaventura (Pravia)

Ye un mes que se-y tien por lluviosu de lo primero a lo cabero:

Agua de mayu mueya'l sayu (Castrillón)
Anque veas el sol en mayu, nun te quites el sayu
Hasta'l cuarenta de mayo nun te quites el sayo
(Pravia)
En fices de mayu nun dexes el to sayu

El fechu contrariu trai con so la ruina n'aldea:
A bon mayo mal veranu
Seca de mayu dura tul añu

Anque estes seques nun yeren, según dicen, frecuentes.

Los díes yá van allargando, y el tiempu cada día ye más estable, lo que permitía desendolcar vida y llabores al aire llibre, entamando una de les dómines del añu más dures na vida de la casa tradicional.

Primer día de mayu, primer día nel castru
De mayo arriba, cenar con sol, y acostarse de día

Xunu y xunetu

D'estos dos meses lo que s'espera ye que vengan solariegos y con poques lluvies, yá que ye una dómina de llabor afogada nel entornu rural. Ye bon presaxu'l que seya asina, pues los branos abondosos en lluvies faen muncho mal na collecha, asina que'l paisanaxe ye lo qu'espera, atestígualo'l refraneru:

Xunu brillante, año abundante (Tinéu)
Por mucho que quiera ser, en xulio nun tien que llover (Llanes)
Tan buenu ye anoyu como cenoyu, y xunu como xunetu

Agostu

L'agostu asturianu ye un mes de pasu p'hacia la seronda, nel que por mor a que los díes amenorgaron enforma yá, les temperatures (sobre too les nocherniegues) entamen a ser menores. D'ehí que tea xeneralizao qu'entráu agostu, entama l'iviernu:

Primer día d'agostu, primer día d'iviernu

Per agostu fríu en rostru (Corvera)
Les tardes d'agostu engañen al vieyu y al mozu

Sicasí, les lluvies d'esti recién llegáu “iviernu” nun son bienveníes:

Truena n'agostu, ná de magostu
N'agostu val más lo que dexa'l sol, que lo que l'agua cría

Setiembre

Pa los asturianos setiembre ye un mes de cambeos bruscos, y d'estremos, y del so comportamientu tase sollerte n'aldea, yá que ye una de les dómines más importantes del añu, la collecha:

Setiembre o lleva les puentes, o seca les fuentes
Setiembre ou leva pontes, ou seca fontes (Tapia)

Ochobre, payares y avientu

Ye importante que venga un setiembre sele, pues ochobre ye la antesala del iviernu: “n'ochobre trae

la nieve y el fríu tres d'él', según mos cuntó Samuel, l'Alcade de Zardaín (Tinéu). Les primeres ñevaraes podíen producise nesti mes (güei yá nun ye tán frecuente), siendo mal auguriu no tocante a les condiciones d'esi iviernu:

La nieve de octubre siete meses cubre

Sinón ye n'ochobre, ye'l primeru de payares, cuando fai actu de presencia la ñeve:

Por Tolos Santos (1 de payares) nieve nos campos
(Tinéu)

Nesta dómina a la xente rural, nun-yos quedaba otra que quedar en casa, y tirar como pudieren, lo gordo de les llabores añales taba fecho, y tocaba esperar al aniciu d'otru ciclu. Esto espéyase nel númberu amenorgáu de refranes que traten d'auguriar o que describen el tiempu nos meses fríos.